~~ilu, aktarx li kienu għadhom ippronunzjati minn għadd ta' nies ikbar minn tal-lum. Terġa', Ninu Cremona, l-aktar studjuż li ħadem biex twaqqfet il-kitba tal-Malti, kien Għawdxi, u bħala Għawdxi aktarx li kien midħla sewwa ta' dawn il-ħsejjes użati madwaru.~~

~~3. Imma forsi l-aktar raġuni importanti kienet il-grammatika tal-Malti. Il-kelma Maltija tinbena minn għerq u forma, skont għadd ta' forom (jew mudelli) stabbiliti. Jekk tneħħi l-**għ** u l-**h** mill-kitba, waqt li minn banda tkun qed tħaffef il-kitba għax tagħmilha iktar fonetika (tikteb kif tisma'), mill-banda l-oħra tkun qed tfarrak l-unità tal-mudelli tal-lingwa, għax tista' tgħid kull nom jew verb bl-**għ/h** jibda jagħti forma ġdida għalih. U hekk tista' tispiċċa ttaqqal dak li tant xtaqt tħaffef.~~

~~Illum bosta Maltin iħossu li dawn is-simboli, imqar jekk għalihom huma għajn ta' tfixkil u inċertezza, huma parti mill-identità viżiva tal-ilsien Malti u lanqas biss joħolmu li jistgħu jitneħħew. Din hija logħba bejn it-tħaffif tal-ortografija u r-rispett lejn it-tradizzjoni tal-kitba, logħba li fis-sewwa qegħdin fiha bosta lingwi miktuba, mhux il-Malti tagħna biss.~~

~~*Ħajr lill-Prof. Manwel Mifsud li jagħtina permess nippubblikaw dawn is-siltiet*~~

~ • ~

Lejn DEĊIŻJONIJIET 2: Diffikultajiet marbuta mal-kitba tal-kliem Ingliż fil-Malti

Dr George Farrugia

M'għandniex nistagħġbu li f'aktar minn mitejn sena ta' kuntatt mal-Ingliż daħal fi lsienna bosta kliem minn din il-lingwa, kliem li xi wħud minnu jintuża b'mod limitat f'oqsma speċjalizzati, kliem ieħor li jkun qeda l-funzjoni efimera tiegħu u li maż-żmien twarrab għal xi raġuni jew oħra, u kliem li l-użu tiegħu huwa mifrux ħafna f'oqsma varji u fost setturi differenti tal-poplu Malti. Il-fatt li llum bosta Maltin jafu sew l-Ingliż u l-fatt li l-mezzi ta' komunikazzjoni huma tant b'saħħithom, qegħdin bla dubju jħaffu u jiffaċilitaw dan il-proċess ta' tislif ta' kliem mill-Ingliż fil-Malti. Hawn min iqis din l-invażjoni ta' kliem Ingliż bħala l-fattur ewlieni li se jwassal il-Malti għall-qerda tiegħu u hawn min jikkunsidraha bħala opportunità li qed tarrikkixxi lil ilsienna u mezz ta' kif nistgħu nitkellmu u niktbu fuq oqsma ġodda li qabel kienu aljeni għalina. Wara kollox, kien hemm żmien fejn imqar l-Ingliż innifsu kellu jissellef mijiet ta' kliem minn lingwi oħra biex ikopri kunċetti marbuta ma' oqsma differenti bħal, ngħidu aħna, l-amministrazzjoni, il-liġi, ir-reliġjon, il-militar, l-ikel u x-xorb, il-moda, l-arti, ix-xjenza u t-tagħlim. Imma l-għan ta' din il-ktiba mhuwiex fuq jekk għandniex inqisu l-Ingliż bħala theddida jew bħala barka mis-sema għal ilsienna; l-għan huwa kif se niktbu bil-Malti l-kliem li qed nissellfu minn din il-lingwa – suġġett li għal dawn l-aħħar għoxrin, tletin sena qajjem mistoqsijiet, diskussjonijiet u kultant anke polemika. Dan l-artiklu ma joffrix soluzzjonijiet għall-kitba ta' dan il-kliem imma jsaqsi bosta mistoqsijiet u f'xi każi, isemmi possibbiltajiet li tajjeb li jkunu kkunsidrati qabel ma jittieħdu d-deċiżjonijiet finali.

L-Akkademja u l-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti (KNM)

Qabel twaqqaf il-KNM fl-2005 bis-saħħa tal-Liġi tal-Malti, il-Kap. 470, ir-regoli tal-kitba, inkluż il-kitba ta' kliem ġdid li jidħol fil-Malti kienu jiġu stabbiliti mill-Akkademja tal-Malti. Fil-fatt, fl-1984 l-Akkademja ppubblikat iż-ŻIEDA MAT-TAGĦRIF, ġabra ta' regoli li jiffukaw l-aktar fuq l-ortografija ta' neoloġiżmi Anglo-Sassoni u Rumanzi li daħlu fil-Malti minn wara l-pubblikazzjoni tat-TAGĦRIF FUQ IL-KITBA MALTIJA fl-1924 li huwa l-pedament tar-regoli tal-kitba bil-Malti. L-Akkademja, fl-1992 ippubblikat ukoll l-AĠĠORNAMENT TAT-TAGĦRIF FUQ IL-KITBA MALTIJA tal-1924. Dan l-aġġornament fih tmien regoli tal-ortografija fosthom, il-kitba ta' nomi u aġġettivi bil-**għ**

bħala l-ewwel konsonanti tal-għerq tagħhom, il-prefiss **j** quddiem verbi li jibdew bil-**għ** jew bil-**h** u l-kitba tal-konġunzjoni **u**.

Mat-twaqqif tal-KNM kull tibdil fl-ortografija sar responsabilità tiegħu. Wieħed mill-għanijiet tal-Kunsill hu li "jagħmel kull aġġornament li jkun meħtieġ fl-ortografija tal-Ilsien Malti u, minn żmien għal ieħor, skont il-ħtieġa, jistabbilixxi l-mod kif għandu jinkiteb il-kliem ġdid fil-Malti u l-kitba korretta ta' kliem u frażijiet li jidħlu fil-Malti minn ilsna oħra."[1]

Biex jilħaq dan il-għan il-KNM identifika tliet oqsma marbuta mal-ortografija li għandhom jiġu indirizzati biex jiġu stabbiliti regoli uffiċjali li jistandardizzaw l-ortografija. Dawn huma:

1. il-kitba tal-varjanti ortografiċi: xogħol li sar bid-DEĊIŻJONIJIET 1 li saru uffiċjali fil-25 ta' Lulju 2008,
2. il-kitba tal-kliem Ingliż fil-Malti, u
3. il-kitba tal-varjanti fonetiċi.

Bħalissa l-KNM qed jaħdem fuq it-tieni proġett. Il-bidu tal-ħidma kien sewwasew fl-2008 meta l-KNM ħareġ stqarrija u għamel diversi reklami fil-gazzetti li permezz tagħhom stieden lil kull min kien interessat jagħti l-fehma tiegħu dwar il-kitba tal-kliem Ingliż fil-Malti biex jikteb fehmietu u jgħaddihom lill-Kunsill. Il-ktibiet ta' dawk kollha li laqgħu din is-sejħa nġabru fi ktieb li serva bħala dokument għad-diskussjoni ta' seminar li ġie organizzat fit-12 ta' April 2008. Wara s-seminar twaqqaf Kumitat ta' persuni li ġejjin minn oqsma differenti tal-ħajja biex jiddiskutu l-fehmiet kollha li kienu ħarġu mis-seminar u mill-kitbiet ta' individwi differenti li baqgħu jiktbu fuq dan is-suġġett anke fil-gazzetti. Il-Kumitat iltaqa' bosta drabi biex ifassal abbozz ta' regoli dwar il-kitba tal-kliem Ingliż.

[1] Il-Kapitolu 470 tal-Liġijiet ta' Malta, Att dwar l-Ilsien Malti, 2004, it-Taqsima II 5(2).

Ir-regoli attwali

Sakemm jittieħdu d-deċiżjonijiet dwar il-kitba tal-kliem Ingliż wieħed għandu japplika l-ftit regoli li għandna dwar dan is-suġġett, regoli li b'xorti ħażina baqgħu mhux daqstant magħrufa jew inkella, mhux applikati minn bosta. Dawn ir-regoli qegħdin fiż-ŻIEDA MAT-TAGħRIF. Fil-preambolu taż-ŻIEDA nsibu mniżżel li "l-ikbar interferenza fl-ilsien Malti daħlet mill-ilsien Ingliż minħabba li dan la jitlissen u lanqas isegwi l-fonetika jew l-ortografija Maltija" u minħabba f'hekk "spiss jinħolqu konflitti u diffikultajiet fuq kif għandna niktbu xi kliem li daħal fil-Malti minn dan l-ilsien." Skont iż-ŻIEDA dan jiġri għax kliem bħal dan ikun għadu ġdid u ma ndarax fil-Malti.

Fit-taqsima tal-Regoli Fundamentali, fl-ewwel punt, insibu kumment interessanti: "Il-kliem ta' nisel barrani jieħu l-valur tiegħu bħala kliem Malti meta jkun aċċettat u użat mill-poplu. Minn dak il-ħin għandu jitqies li hu biċċa mill-ilsien Malti, u biex tiktbu la jeħtieġ li tmur għall-oriġini tiegħu fl-ilsien barrani u lanqas hemm bżonn li tkun taf ilsna barranin. Trid tkun taf biss kif il-kelma tingħad u tinħass fil-Malti. Din turihielna l-fonetika – jiġifieri kif il-kelma tinħass fil-widna għax hekk daħħalha l-poplu." Il-punt huwa tajjeb imma fil-verità, fil-Malti nsibu bosta regoli fejn il-prinċipju etimoloġiku fil-każ tal-kitba tal-kliem missellef, huwa l-uniku fattur li jiddetermina l-kitba ta' dan il-kliem, fosthom il-każ klassiku tar-regola nru 1, it-Taqsima Ċ, fiż-ŻIEDA stess, li tittratta l-kitba tal-vokali **i** etimoloġika.

Ir-Regola nru 3 tar-Regoli Fundamentali tibqa' tisħaq li kliem barrani li fonetikament, u xi drabi anke ortografikament, ma joffri l-ebda diffikultà biex jinkiteb skont ir-regoli tal-ortografija Maltija għandu jinkiteb kif jinħass. Minkejja li skont ir-regola dan il-kliem jinkiteb "ħafna drabi saħansitra bħall-oriġinal" u jingħataw eżempji bħal *agonizzant*, *filament* u *spara*, b'xorti ħażina l-kliem Ingliż li jidħol f'din il-kategorija huwa relattivament ftit

minħabba li s-sistema fonetika tal-Ingliż, l-aktar fil-każ tal-vokali, hi differenti ħafna mis-sistema nattiva ta' lsienna. Madankollu, regola nru 4 tistqarr li għad hemm għadd ta' kliem, l-iktar mill-Ingliż li "ħoloq xi diżgwid fost il-kittieba u l-għalliema... u nuqqas ta' direzzjoni l-iktar mix-xandara u mill-istampaturi." Skont din ir-regola dan il-kliem jew (kien) għadu x'aktarx rari fil-Malti, eż. *aircraft-carrier*, *contour*, *chassis*, *high-tension*, jew inkella aktar imdorrijin niktbuh f'ilsna oħra, eż. *snooker*, *boxer* u *skates*.

Fit-taqsima tar-Regoli Partikolari nsibu biss ħames regoli li b'xi mod għandhom x'jaqsmu mal-kitba tal-kliem Ingliż. Ir-Regola nru 1, dwar il-kliem barrani li jibda bil-vokali **i**, minkejja li hija aktar maħsuba għall-kliem ta' nisel Rumanz, tapplika wkoll għall-kliem missellef mill-Ingliż, ladarba tirreferi b'mod ġenerali għall-kliem barrani. Għaldaqstant, fi kliem bħal *internet*, *interpol* u *input* l-**i** għandha titqies bħala parti integrali mill-kelma u tibqa' tinkiteb dejjem imqar meta l-kelma ta' qabel tkun tispiċċa b'vokali.

Ir-Regola nru 2 tirreferi għal dawk il-verbi li jibdew b'konsonanti waħda fl-oriġinal u li dawn 'isiru Maltin' billi jiddupplikaw din il-konsonanti pereżempju, mill-verb Ingliż *to challenge* niktbu *ˈċċalinġġja* u minn *to shoot* niktbu *ˈxxuttja*. Ir-regola tgħidilna li f'każijiet bħal dawn il-vokali **i** li tinkiteb quddiem il-kelma għandha titqies bħala vokali tal-leħen. Fl-AĠĠORNAMENT dir-regola ġiet estiża wkoll għan-nomi mnissla minn verbi ta' nisel Ingliż u Rumanz, eż. *ˈpparkjar* < *ˈpparkja* u *ˈttajpjar* < *ˈttajpja*.[2]

Dan il-proċess ta' ġeminazzjoni tal-ewwel konsonanti taz-zokk morfemiku mhuwiex ġdid fi lsienna minħabba li kien diġà tħaddem fil-kuntatt preċedenti li l-Malti kellu mal-Isqalli u mat-Taljan f'verbi li Mifsud[3] jirreferi għalihom bħala verbi ta' tip Ċ, eż. *ˈttanta*, *ˈppretenda*, *ˈkkastiga*, *ˈkkalkula*, *ˈffavorixxa*, *ˈppubblika* u bosta oħrajn.

Ir-Regola nru 9 tirreferi għall-kliem li daħal mill-Ingliż u li fih il-vokali **i** jew **u** mkarkrin. Dawn il-vokali m'għandhomx ikunu segwiti bis-semivokali **j** jew **w** rispettivament imma għandhom isegwu r-regoli normali tal-Malti bħalma jiġri fil-kitba ta' kliem bħal *tmun*, *studja*, *snin* u *inklina*. Bl-istess mod, għandna niktbu kliem bħal *stim* (*steam*), *tim* (*team*), *ˈllidja* (*led*), *skuter* (*scooter*), *snuker* (*snooker*). Dan jiġri għax fil-Malti l-vokali twila /iː/ ortografikament tikkorrispondi għal **i**, grafema li tirrappreżenta wkoll il-vokali qasira /ɪ/, u l-vokali twila /uː/ ortografikament tikkorrispondi għal **u**, grafema li tirrappreżenta wkoll il-vokali qasira /ʊ/. Għaldaqstant fil-Malti ma nagħmlux distinzjoni fil-kitba tal-vokali **i** u **u** fi kliem bħal *ġibt* u *ġib* (**ġijb*) u *punt* u *dur* (**duwr*).

Ir-Regola nru 10 titkellem dwar kliem li fl-ilsien barrani jispiċċa b'konsonanti waħda iżda fil-Malti jinħass b'konsonanti mtennija. Kliem bħal dan għandu jsegwi l-fonetika tal-Malti u jinkiteb b'konsonanti doppja, eż. *plagg*, *magg*, *klabb*, *gass*, *vann* u *fann*. Bil-loġika ta' din ir-regola, kliem li fl-Ingliż jinkiteb b'konsonanti doppja u li fil-Malti jinħass b'konsonanti waħda għandu wkoll isegwi r-regoli tal-fonetika u jinkiteb b'konsonanti waħda, eż. *driler*, *tenis*, *seting* u *esej*.

Ir-Regola nru 11 tirrigwarda l-kitba tal-ismijiet proprji li jirreferu għal persuni u postijiet. Fil-każ ta' ismijiet proprji barranin għandhom jibqgħu jinkitbu bħal fl-oriġinal anke meta jkollhom sura Maltija, eż. *George* (*Ġorġ*), *Arthur* (*Turu*) u *Joseph* (*Ġużeppi*). Fil-każ tal-ismijiet ta' pajjiżi li ma ħadux għalkollox sura Maltija għandhom jibqgħu jinkitbu bħall-

[2] Ara l-AĠĠORNAMENT TAT-TAGĦRIF FUQ IL-KITBA MALTIJA tal-1924, ir-Regola V, p. 19.

[3] Mifsud, Manwel (1995). LOAN VERBS IN MALTESE. Leiden: E.J. Brill.

Dr George Farrugia (xellug) waqt seminar għat-tradutturi tal-Kummissjoni Ewropea f'Novembru tal-2013

oriġinal jekk aħna llissnuhom bħall-oriġinal, eż. *New Zealand*, *Manchester*, *Liverpool*, *Coventry*, *Leicester*, *New York* u *Munich*. Dan ifisser ukoll li dawn l-ismijiet iridu jibqgħu jinkitbu (fil-qofol tagħhom) bħall-oriġinal anke meta fil-Malti nnisslu xi kelma oħra minnhom. Hekk niktbu *sunett Shakespearjan* u mhux *sunett *Xejksperjan*, ngħidu aħna.

Soluzzjonijiet diffiċli

Is-soluzzjonijiet dwar il-kitba tal-kliem Ingliż mhumiex faċli. L-ortografija tagħna hi bbażata fuq prinċipji differenti (fonetiċi, fonoloġiċi, morfoloġiċi, etimoloġiċi u viżivi). Ir-regoli ortografiċi huma kompromess bejn dawn il-prinċipji li, minkejja li normalment jaħdmu flimkien f'ġerarkija stabbilita, f'xi każi bħal donnhom jiġu f'kunflitt u xi prinċipju minnhom jingħata aktar importanza mill-oħrajn. Hekk, ngħidu aħna, minkejja li fil-ftit regoli li għandna s'issa għall-kitba tal-kliem Ingliż, il-prinċipju fonetiku jingħata importanza kbira, madankollu wieħed ma jridx jinjora l-prinċipji l-oħra, b'mod speċjali l-prinċipju viżiv. Ħafna drabi ssir reżistenza għall-kriterju fonetiku billi llum għandna konoxxenza tajba ħafna tal-Ingliż u għalhekk kliem missellef minn din il-lingwa x'aktarx li nkunu diġà drajna narawh miktub bil-verżjoni oriġinali tiegħu. Għaldaqstant, jekk narawh miktub mod ieħor f'xi kitba bil-Malti, l-ewwel reazzjoni tagħna tkun li nirreżistu din il-forma grafika ġdida minkejja li tista' tkun korretta u l-aktar waħda li tagħmel sens.

L-għażla tal-kliem

Imma d-diffikultajiet jibdew mill-bidu nett. Qed nitkellmu fuq il-kitba tal-kliem Ingliż imma eżattament għal liema kliem Ingliż qed nirreferu? Għall-kliem kollu? Għal xi kliem partikolari? U jekk qed nirreferu għal xi grupp partikolari ta' kliem, xi grupp għandna f'moħħna u fuq liema kriterju se nagħżluh? Jiġifieri hawn qed nitkellmu fuq jekk għandniex niktbu fil-Malti kliem bħal *teacher*, *baby* jew *Christmas*? Ir-Regola Fundamentali nru 5 taż-ŻIEDA tgħidilna "li kelma barranija ssir Maltija, u tinkiteb skont regoli fonetiċi Maltin, meta tkun daħlet fil-Malti mitkellem u ma tiksirx ir-regoli ortografiċi Maltin, u meta

toqgħod għar-regoli grammatikali tal-Malti bħal pereżempju tieħu l-plural Malti, tikkonjuga ruħha, jew iżżid prefissi jew suffissi Maltin."

Ikollna nistqarru, iżda, li regola bħal din hija pjuttost vaga minħabba li mhuwiex faċli tgħid meta kelma tkun daħlet fil-Malti mitkellem. Kelma li ftit li xejn tintuża minn xi ħadd tista' tkun waħda mill-aktar kelmiet użati fl-idjolett ta' xi ħadd ieħor. Dan jiġri l-aktar fil-każ ta' kliem marbut ma' reġistri partikolari. Jekk niddeċiedu li se niktbu bil-Malti dak il-kliem Ingliż li minnu nnisslu kliem ieħor, dan ikun ifisser li żgur li l-Malti se jimtela b'mijiet ta' varjanti ortografiċi.

B'eżempju ta' dan nistgħu nsemmu lil xi ħadd li b'dan il-kriterju jikteb *ħajlajter* għax juża l-verb *jiħħajlajtja* jew *kuler* għax jgħid *tikkulja*. Xi ħadd ieħor jiktibhom *highlighter* u *cooler* għax *jiħħajlajtja* u *tikkulja* jkun għadu jqishom bħala kelmiet barranin u ma jużahomx. Proposta bħal din nistgħu nħarsu lejha, jew bħala mod kif narrikkixxu l-Malti bi kliem ġdid, jew inkella bħala konfużjoni sħiħa. Tajjeb niftakru li eluf ta' kliem fid-dizzjunarju tal-Ingliż, anke l-aktar nomi u verbi li llum narawhom strambi, teoretikament għandhom potenzjal jidħlu fis-sistema inflettiva nominali u verbali tal-Malti.

Għaldaqstant, dan il-kliem se nikkunsidrawh ukoll biex niktbuh kollu bil-Malti jew se niddeċiedu biss fuq numru ta' kliem partikolari u b'hekk nevitaw ħafna varjanti? U jekk se niddeċiedu fuq lista ta' kliem, din se tkun lista magħluqa jew se tibqa' tkun aġġornata minn żmien għal żmien? Xi mkien trid tinqata' linja u fost l-aktar mistoqsijiet bażiċi li rridu nwieġbu qabel infasslu xi regoli nsibu dawn:

1. Xi kriterji ċari se nużaw biex kelma Ingliża se nqisuha li daħlet tassew fil-Malti? U jekk daħlet, f'liema forma tal-lingwa, fit-taħdit, fil-kitba, fit-tnejn? F'liema kuntesti lingwistiċi l-aktar li tintuża?

2. Il-kelma hi vera meħtieġa fi lsienna? Fi kliem ieħor, qed taqla' b'kapriċċ kelma oħra nattiva li għadha fl-użu, jew neħtiġuha tassew għax m'għandniex kelma oħra bil-Malti li tkopri eżattament l-istess arja semantika tagħha?

Kif se niktbuh?

Wara li tittieħed id-deċiżjoni fuq liema kliem Ingliż se jkun aċċettat fil-kitba bil-Malti, trid tittieħed deċiżjoni oħra: kif se niktbu dan il-kliem. Kliem li diġà drajna niktbuh bil-Malti bħal *friġġ*, *kuker*, *futbol*, *plejer*, *tim* u *swiċċ* se nibqgħu niktbuh bil-Malti jew hemm il-possibbiltà li nerġgħu nibdew niktbuh bl-Ingliż? U jekk naqblu li teżisti din il-kategorija ta' kliem li diġà ndara, għandna bżonn lista oħra tiegħu biex niġbruh kollu u kulħadd ikun jaf għal liema kliem qed nirreferu eżatt?

Hemm aktar minn possibblità waħda kif nistgħu niktbu l-kliem Ingliż fil-Malti, fosthom:

1. il-kelma titħalla miktuba bl-Ingliż, eż. dehumidifier, roundabout,
2. il-kelma tinkiteb bl-Ingliż imma bil-korsiv, *dehumidfier, roundabout,*
3. il-kelma tinkiteb bl-Ingliż imma fil-virgoletti, 'dehumidifier', 'roundabout', jew
4. il-kelma tinkiteb kif tinstema' bil-Malti skont ir-regoli ortografiċi tal-Malti, diħjumidifajer, rawndebawt.

Kull waħda minn dawn il-possibbiltajiet trid tiġi analizzata għall-vantaġġi u l-iżvantaġġi tagħha. Mhux bilfors tingħażel possibbiltà waħda li tkun tapplika għall-kliem kollu. F'każ li tingħażel il-possibbiltà **4.** wieħed irid ikun konxju mill-fatt li din tista' toħloq bosta varjanti ortografiċi. Hekk wieħed jista' jikteb *bejken* jew *bejkin*, *festival* jew *festivil*, *kabord* jew *kabort*, *kaberd* jew *kabert*, ngħidu aħna.

Dan x'aktarx jiġri minħabba li l-kelliema:

> **1.** ikunu jlissnu l-kelma, b'mod naturali għalihom, bi pronunzja li toqrob ħafna lejn dik oriġinali għax ikunu jafu tajjeb l-Ingliż jew għax ikollhom kuntatt akbar miegħu, jew inkella
> **2.** jagħmlu hekk b'mod konxju għax jaħsbu li l-pronunzja Ingliża għandha aktar prestiġju soċjali.

F'dan il-każ ukoll trid tittieħed deċiżjoni jekk hux se jinżamm varjant ortografiku wieħed jew inkella l-varjanti kollha possibbli jitqiesu bħala korretti. Hawn ukoll tidħol il-problema ta' kliem li diġà drajna niktbuh bil-Malti bħal *maniġer* vs. *meniġer*, *telefon* vs. *telefown*. Kliem bħal dan aktarx ġejna f'kuntatt miegħu f'żewġ perjodi differenti: l-ewwel meta l-parti l-kbira tal-Maltin kienet għadha monolingwi u l-kuntatt mal-Ingliż, bħala lsien tal-ħakkiem, kien għadu limitat, u t-tieni, aktar reċenti, meta l-parti l-kbira tal-Maltin huma bilingwi, għalkemm bi gradi differenti, u l-kuntatt mal-Ingliż bħala lsien internazzjonali huwa aktar qawwi fis-sens li bosta Maltin illum jafu sew din il-lingwa.

Problema oħra hi kif il-kliem Ingliż se jitniżżel fid-dizzjunarju. Jekk se jkollna sistema fejn xi kliem se jitħalla miktub bl-Ingliż u kliem ieħor se jinkiteb la Maltija, irridu naħsbu f'liema ordni se npoġġuh fid-dizzjunarju tal-Malti. Se nużaw sistema li:

> **1.** tiġbor il-kliem kollu flimkien u li tibbaża fuq il-ħoss tiegħu, eż. *kostum, kotor, kowċ, code, coat*?
> **2.** tiġbor il-kliem kollu flimkien u li tibbaża fuq il-kitba tiegħu, eż. *coat, code, kostum, kotor, kowċ*? jew
> **3.** tpoġġi l-kliem ta' nisel Ingliż u li se jitħalla miktub bl-Ingliż f'taqsima fid-dizzjunarju li tkun separata mill-kliem l-ieħor?

Jekk il-kliem mill-Ingliż jew xi kliem mill-Ingliż se nagħżlu li niktbuh fonetikament bil-Malti, irridu naħsbu wkoll biex insolvu fost oħrajn, każijiet li tal-morfema -s tal-plural, pereżempju se niktbu *klabbż* jew *klabbs*, *xorts* jew *xorz*, *buts* jew *buz*?

Il-konsonanti doppji

Problema oħra li trid tissolva hija jekk fiz-zokk morfemiku ta' nisel Ingliż hux se niktbu konsonanti waħda jew konsonanti doppja meta nikkonjugaw ċerti verbi. Dan jiġri billi verbi bħal dawn hawn min jippronunzjahom b'modi differenti. Hekk, ngħidu aħna, hawn min jgħid /jɪˈpːɐnɪkjɐ/ bl-aċċent ewlieni fuq it-tieni sillaba u għaldaqstant jikteb *jippanikja*, u hawn min jgħid /jɪpːɐˈnɪkːjɐ/ bl-aċċent ewlieni fuq it-tielet sillaba u għalhekk jikteb *jippanikkja*. Eżempji ta' dan it-tip huma l-verb *jippolixja* imlissen /jɪˈpːɔlɪʃjɐ/ vs. *jippolixxja* /jɪpːɔˈlɪʃːjɐ/, jew il-verb *jiddribilja* imlissen /jɪdːˈrɪbɪljɐ/ vs. *jiddribillja* /jɪdːrɪˈbɪlːjɐ/.

Il-probema assoċjata mal-konsonanti doppji tista' tidher ukoll fil-kitba ta' ċerti nomi li xi drabi nużawhom weħidhom u drabi oħra ngħaqduhom ma' xi element lessikali ieħor (aktarx nom) biex jiffurmaw kelma komposta, pereżempju niktbu *dekk*, *dokk* u *nett* imma mbagħad x'se niktbu, *dekċer* jew *dekkċer*, *dokjard/t* jew *dokkjard/t*, *netbol* jew *nettbol*? Forsi din m'għandhiex tkun problema kbira billi fir-regoli tal-kitba bil-Malti diġà jeżisti kuntest simili. Bħala regola ġenerali fil-kliem kompost li mhux ta' nisel Ingliż, l-ewwel kelma titlef waħda miż-żewġ konsonanti mtennija fit-tarf tagħha meta tingħaqad ma' kelma oħra, eż:

> *kull+ħadd* isiru *kulħadd*,
> *kull+jum* isiru *kuljum;*
> *kull+tant* isiru *kultant*,
> *minn+għajr* isiru *mingħajr* u
> *minn+għand* isiru *mingħand*.

L-abbrevjazzjonijiet u l-akronimi

Fit-taħdit tal-Malti kontemporanju ta' spiss nużaw abbrevjazzjonijiet u akronimi li jkunu jirrappreżentaw kliem missellef mill-Ingliż. Il-problema assoċjata magħhom mhix sewwasew fil-kitba tagħhom imma fil-kitba ta' elementi oħra li jinkitbu quddiemhom jew warajhom, bħall-artiklu, il-prepożizzjonijiet mehmużin mal-artiklu, il-vokali tal-leħen, il-bidla ta' **j** u **w** f'**i** u **u** rispettivament, li tiddependi minn kif se ninterpretaw dawn l-abbrevjazzjonijiet u l-akronimi. Nistgħu nsemmu żewġ modi ewlenin kif nistgħu ninterpretawhom, jew skont il-kriterju viżiv jew inkella fonetiku. U jekk nagħżlu li nimxu fuq il-kriterju fonetiku jkollna nżommu f'moħħna li anke f'dan il-każ jeżistu diversi possibbiltajiet bħal, ngħidu aħna jekk l-akronimu jew l-abbrevjazzjoni nagħżlux li llissnuhom bħala:

1. kelma sħiħa, eż. il-WHO /hʊː/, in-NATO /ˈnɛjtɔw/ jew /ˈnɐːtɔ/,
2. frażi sħiħa, eż. il-World Health Organization (WHO), il-Malta Union of Teachers (MUT), il-Malta Union of Midwives and Nurses (MUMN), jew
3. sekwenza ta' ittri, eż. id-WHO, l-MUT, l-MUMN, is-CMTU

Deċiżjoni dwar kif se nittrattaw dawn l-abbrevjazzjonijiet u l-akronimi tiffranka modi differenti ta' kitba li bħalissa ta' spiss niltaqgħu magħhom, kif juru dawn l-eżempji miktubin skont il-pronunzja tagħhom:

Daħal membru **fl**-MUT llum.

Daħal membru **fil**-MUT **i**llum.

Is-CMTU **j**rid ikollha rappreżentant.

Il-CMTU **i**rid ikollha rappreżentant.

Id-WHO **i**ppubblikat ir-rapport.

Il-WHO ppubblikat ir-rapport.

L-ismijiet ta' persuni u postijiet

Dak li għedna għall-abbrevjazzjonijiet u l-akronimi japplika wkoll għan-nomi proprji, l-aktar l-ismijiet ta' persuni u postijiet. Hawn ukoll trid tittieħed deċiżjoni fuq jekk hux se nżommu mal-kriterju fonetiku u nkunu lingwistikament aktar preċiżi, jew inkella mal-kriterju viżiv u nkunu aktar prattiċi. F'dan il-każ, il-problema tolqot l-aktar lil tarf il-kelma.

Li kieku fil-kitba, tarf il-kelma jikkorrispondi dejjem mal-ħoss konsonantali jew vokaliku ta' isem il-post jew il-persuna, kien ikollna problema anqas xi nsolvu. Jiġifieri li kieku l-ismijiet kollha li jispiċċaw b'ħoss vokaliku niktbuhom dejjem b'vokali fit-tarf, eż. *Anna, Marie, Jessica, Angelo, Dundee, Swansea, Eddie, Andrea* u *Palermo*, u l-ismijiet kollha li jispiċċaw b'ħoss konsonantali niktbuhom dejjem b'konsonanti fit-tarf, eż. *Martin, Frank, Thomas, Doris, Ann, Margaret, Manchester, Munich* u *Bristol*, il-kriterju fonetiku kien ikun l-aktar kriterju ideali. Imma dan mhux il-każ. Insibu bosta ismijiet li jitlissnu b'ħoss vokaliku fit-tarf iżda jinkitbu b'konsonanti, u bil-maqlub, eż. *Bordeaux, Audrey, Melbourne* u *Chantelle*. Mela f'każijiet bħal dawn għandna nuqqas ta' korrispondenza bejn dak li nisimgħu u dak li naraw miktub. U jibdew il-problemi.

Jekk nagħżlu li nimxu mal-kriterju fonetiku, niffukaw fuq il-ħoss tal-kelma filwaqt li ninjoraw il-forma miktuba tagħha. F'dan il-każ niktbu, ngħidu aħna, *Smajt lil Irene <u>i</u>ssejjaħli, Żort Melbourne <u>i</u>llum, Lil Charlotte <u>i</u>riduha tkompli tistudja* minħabba li *Irene, Melbourne* u *Charlotte* jispiċċaw b'ħoss konsonantali.

Jekk nimxu mal-kriterju viżiv, nikkunsidraw il-forma miktuba tal-kelma jiġifieri jekk tispiċċax b'vokali jew konsonanti, filwaqt li ninjoraw l-aspett fonetiku tagħha. F'dan il-każ niktbu, eżempju, *Smajt lil Irene ssejjaħli, Aħna żorna Melbourne lbieraħ, Lil Charlotte <u>j</u>riduha tkompli tistudja* minħabba li l-aħħar ittra fil-kitba ta' dawn l-ismijiet hija vokali.

Deċiżjonijiet bħal dawn, ibbażati fuq l-aspett fonetiku jew l-aspett viżiv tal-kelma mhumiex xi ħaġa ġdida fl-ortografija Maltija. Hekk, ngħidu aħna, meta niktbu sentenzi bħal *Nista' mmur għada* u *Nitla' t-taraġ* inkunu qed napplikaw il-kriterju fonetiku. Għalhekk ma niktbux il-vokali tal-leħen mal-verb *mmur* (fl-ewwel eżempju) u mal-artiklu (fit-tieni eżempju) minkejja li l-kelma ta' quddiemhom tispiċċa bl-appostrofu li qed jirrappreżenta l-konsonanti **għ**.

L-**għ** hija konsonanti storika li tilfet il-leħen proprju tagħha u għalhekk, f'dawn l-eżempji, il-kelma li ssegwiha nistgħu nippronunzjawha mingħajr vokali tal-leħen. Min-naħa l-oħra, meta niktbu sentenzi bħal *Nistgħ**u** mmorru għada* u *Nitilgħ**u** t-taraġ* inkunu qed napplikaw il-kriterju viżiv, jiġifieri minkejja li fuq livell ta' ħoss neħtieġu l-vokali tal-leħen biex illissnu l-kelma *mmorru* (fl-ewwel eżempju) u l-artiklu (fit-tieni eżempju) madankollu din il-vokali ma niktbuhiex minħabba li fil-kitba l-kelma ta' qabel tispiċċa bil-vokali.

Wieħed jista' jirraġuna li din ir-regola bbażata fuq il-kriterju viżiv mhijiex korretta iżda fil-verità, hija regola li ilha żmien twil stabbilita u mħaddma bħala regola uffiċjali tal-kitba bil-Malti. Irridu niftakru wkoll li fir-regoli tal-kitba bil-Malti nsibu bosta każi oħra fejn il-kriterju fonetiku ma jingħatax preċedenza fuq il-kriterji l-oħra.

Eżempji oħra li forsi jġegħluna nxaqilbu aktar lejn l-għażla tal-kriterju viżiv huma każijiet fejn niltaqgħu ma' ismijiet li jistgħu jkunu pronunzjati b'aktar minn mod wieħed bħal:

Le Blanc (imlissen bit-tarf /ɐ/ jew /k/),
Irene (imlissen bit-tarf /ɛ/ jew /n/),
Simon (imlissen bit-tarf /ɔ̃/ jew /n/) u
Nicolas (imlissen bit-tarf /ɐ/ jew /s/).

Każijiet aktar diffiċli huma meta niltaqgħu ma' ismijiet li lanqas biss inkunu nafu kif nippronunzjawhom, ngħidu aħna l-ismijiet *Didier*, *Deirdre*, *Aoife*, *Lescroart*, *Beaulieu*, *Featherstonehaugh*, *Bastuträsk*, *Dremeaux*, *Lympne*, *Dreiähren*, *Drohobycz* u *Działoszyce* u tant oħrajn.

Għaldaqstant, għalkemm fil-każ tal-kitba tal-ismijiet ta' persuni u postijiet il-kriterju fonetiku jista' jidher bħala l-aktar soluzzjoni ideali u preċiża – tikteb kif tisma' – fil-verità, rajna li nistgħu niltaqgħu ma' bosta kuntesti fejn m'hemmx korrispondenza diretta bejn dak li nisimgħu u dak li naraw miktub, bejn il-fonema u l-grafema li tirrappreżentaha. U ladarba din ir-relazzjoni diretta bejn ħoss u kitba ma teżistix fil-każi kollha, ikollna nqisu proposti oħra li minkejja li huma anqas preċiżi jistgħu jkunu aktar prattiċi għal min qed jikteb jew jikkoreġi.

Il-proċess ta' tiġdid u tibdil fil-lingwa huwa naturali, inevitabbli u kontinwu l-aktar fil-każ ta' lingwa li tiġi f'kuntatt ma' lingwa jew lingwi oħra. Il-kuntatt jista' jseħħ fuq livelli lingwistiċi differenti. X'aktarx li l-ewwel li jkun affettwat huwa t-taħdit iżda maż-żmien, l-aktar meta l-kliem jindara, jintuża u jintgħaġen mal-lessiku nattiv, tibda tinħass il-ħtieġa li jkun integrat ukoll fil-kitba.

Dan il-proċess għall-Malti mhuwiex xi proċess ġdid. Bosta kliem ta' nisel Sqalli u Taljan, li ġejna f'kuntatt miegħu, niktbuh skont regoli stabbiliti tal-ortografija Maltija. Kliem bħal dan sab ruħu fid-dizzjunarji tagħna u nużawh b'mod regolari meta niktbu bla ma noqogħdu nistaqsu l-għaliex niktbuh hekk u mhux mod ieħor. Tajjeb niftakru li waħda mill-kwalitajiet li jrid ikollha ortografija tajba hija li, filwaqt li tibża' għall-istabbiltà tagħha, għandha tkun aġġornata minn żmien għal żmien meta jkun meħtieġ. U din il-ħtieġa, fil-każ tal-ortografija ta' lsienna, qed terġa' tinħass, sewwasew għax il-Malti huwa lsien ħaj. Nittamaw li anke fil-każ tal-kliem Ingliż jitfasslu regoli ċari ta' kif għandna nirrappreżentaw dan il-kliem bil-kitba.

Żgur li d-DEĊIŻJONIJIET 2, bħal ta' qabilhom, mhumiex se jikkuntentaw f'kollox lil kulħadd. Iżda rridu nżommu f'moħħna li l-ortografija fiha nfisha hija sistema arbitrarja. L-importanti huwa li dawn id-deċiżjonijiet ikunu bbażati fuq kriterji lingwistiċi sodi, ċari u prattiċi biex iħajru aktar nies jiktbu bil-Malti. U ladarba jittieħdu, nistennew li jsiru uffiċjali u jkunu segwiti minn kulħadd.

Dr Farrugia huwa lettur tal-Malti fil-Fakultà tal-Arti tal-Università ta' Malta

~ • ~

***Pajjiż imsieħeb* jew *pajjiż sieħeb*?**
Il-parteċipju fil-Malti u kif jipparteċipa
Mark Paul Vella

Il-parteċipju fil-Malti huwa fergħa verbali li għandha identità differenti skont il-każ, għax il-parteċipju jaf jilbes is-sura aġġettivali, nominali jew verbali. Apparti li jista' jiddenota dawn it-tliet kategoriji, għandu wkoll funzjoni temporali. Il-parteċipju attiv jesprimi qagħda fil-preżent u l-parteċipju passiv jesprimiha fil-passat.

Il-parteċipju attiv jista' jaqdi l-funzjoni ta' aġġettiv, nom jew verb fil-preżent. Xi eżempji ta' parteċipju attiv meta jintuża bħala aġġettiv huma *fietel*, *liebes* u *ħiemed*. Mill-banda l-oħra l-parteċipju jista' jkollu l-funzjoni ta' nom tal-aġent bħal dawn l-eżempji non-Semitiċi: *predikatur*, *negozjant* u *edukatur*, u dawn l-eżempji mis-Semitiku: *rebbieħ*, *wikkiel*, u *kaħħal*. Dan ir-reġistru lessikali jista' jkollu rwoli semantiċi u grammatikali differenti, pereżempju l-parteċipju attiv *wikkiel* jista' jintuża kemm bħala nom tal-aġent kif ukoll bħala aġġettiv, kif jidher fiż-żewġ sentenzi li ġejjin:

> Il-wikkiel għajnejh ikbar minn żaqqu.
>
> Il-bniedem wikkiel rari biex jintebaqlu l-istonku.

Il-parteċipju attiv għandu wkoll użu verbali, jagħti interpretazzjoni progressiva, attwali tal-azzjoni, pereżempju *ħiereġ*, *dieħel* u *tiela'*. Grammatikalment dan hu differenti mit-temp tal-imperfett. Din id-differenza tirrifletti ruħha semantikament. L-imperfett huwa abitwali, juri drawwa, eż. *jien noħroġ*. L-istess differenza tirrifletti ruħha wkoll morfoloġikament għax il-parteċipju attiv għandu biss tliet forom tal-għadd u l-ġens, li jikkorrispondu mal-ewwel persuna singular maskil, mal-ewwel persuna singular femminil, u mat-tielet persuna plural rispettivament, filwaqt li l-imperfett jikkonjuga ruħu mas-seba' pronomi b'forma unika f'kull każ:

Il-Pronom Personali	Il-Parteċipju Attiv	L-Imperfett
Jiena	ħiereġ	noħroġ
Inti	ħiereġ	toħroġ
Huwa	ħiereġ	joħroġ
Hija	ħierġa	toħroġ
Aħna	ħerġin	noħorġu
Intom	ħerġin	toħorġu
Huma	ħerġin	joħorġu

Anki l-parteċipju passiv jista' jkollu valur aġġettivali, nominali jew verbali. Mal-verbi ta' nisel Semitiku jinħadem biż-żieda tal-prefiss m-, eż. *maħnuq*, *maħmuġ* u *magħluq*. Mill-banda l-oħra, il-parteċipju passiv ta' verbi non-Semitiċi jirrikjedi s-suffiss -at, -ut, u -it bħal fl-eżempji *skomunikat*, *stordut* u *pprojbit*. B'mod ġenerali, f'dan is-sens aġġettivali (l-aktar komuni), il-parteċipju passiv jiddeskrivi stat li seħħ fil-passat li fil-mument tat-taħdit, dan l-istat għadu kostanti u fiss.

Tajjeb inżommu f'moħħna li l-parteċipju passiv kif ukoll il-parteċipju attiv, meta jintużaw bħala aġġettiv, hija prattika komuni li jinħadmu fil-femminil singular ma' nom li jkun fil-plural u iżda dan ma jgħoddx għan-nomi kollha, ngħidu